

Szalai Mónika

Magyarország vidéki egyesületi könyvtárai a századfordulón
A Magyar Minerva mint forrás**1. Magyarország a dualizmus korában****1. 1. Társadalmi átalakulás**

Az 1848-as törvények a feudális rendszer felbomlásával és a jobbágyság felszabadításával megteremtették Magyarország kapitalizálódásának feltételeit. Megszűntek a termelés és az áruforgalom feudális gátjai, a világpiacon kialakuló változások egyre sokoldalúbban és mélyrehatóbban érintették a hazai gazdaságot. A világ tőkés termelésének fellendülése Magyarországon nagyarányú agrárkonjunktúra kibontakoztatója lett. Mind a mezőgazdaság, mind az egyes iparágak jelentős fejlődésnek indultak.

Az ország társadalmi szerkezete a gazdasági fejlődéssel és a politika uralmi viszonyainak változásával szoros kölcsönhatásban fokozatosan alakult át. A magyar társadalmi és politikai élet egyik főszereplője a kiegyezés idején a régi középnemesség, azok utódai és a polgári származású értelmiség. A középnemesség még ekkor is a rendi társadalom kereteit őrizte. Legfelső rétegük (nagybirtokosok) a megyékben szereztek vezető pozíciókat; az alsó réteg tagjai (100-200 holdasok) viszont tömegesen váltak birtoktalan nemessé – birtokuk szétosztódott vagy tönkrementek. A közéletben tevékenykedő középnemesek jelentős része birtoktalan, jogi végzettségű értelmiségi. Politikai céljuk Magyarország belpolitikai önállóságának és a magyar nemzet hegemoniájának biztosítása. Az általános alapelveken belül az egyéni politikai nézeteik eltértek egymástól, sőt ellentmondóak voltak.

A középnemesség mellett a közélet másik meghatározó tényezője: a főrendek (nagybirtokos arisztokrácia és főpapság). A főrendiházban személyes részvételükkel közvetlenül érvényesítették politikai akaratukat. A Monarchia érdekeit képviselték, a legnagyobb politikai és gazdasági hatalommal bírtak. Nem tartoztak a nemesi középosztályhoz a kisnemesek, akik nem rendelkeztek nagyobb birtokkal és nem voltak értelmiségi foglalkozásúak. Ez a réteg lassanként beolvadt a parasztságba és a vidéki kispolgárságba.

Az ipari-kereskedelmi polgárság politikai és gazdasági súlya igen csekély. Nagyrészt német származásúak, az ő kezükben volt a városok vezetése. A polgárság gyorsan gyarapodó csoportját alkotta a zsidó kereskedőréteg; vezető szerepet játszottak a kereskedelmi és ipari vállalkozásokban. A polgárságnak csak helyi hatalma volt, az országos közéletben ezt nem tudta érvényesíteni, a parlamentben is csak néhány képviselőjük volt.

A parasztság számára nem volt olyan fórum, ahol beleszólhattak volna a politikába. A birtokos parasztság 20-25%-a rendelkezett választójoggal, de a választókat sokszor megvesztegették, megfenyegették. A szabad parasztok politikailag tájékozottabbak, öntudatosabbak voltak, az ellenzékét támogatták. Még helyi hatalommal sem rendelkezett egyik rétegük sem. A magyar társadalom új osztálya: az ipari munkásság. Ők is kiszorultak a választójogból, de országos politikai igényekkel és programmal léptek fel.

1. 2. Kulturális fejlődés

A hazánkban végbement gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés velejárója, következménye, kezdeményezője volt a kulturális fejlődés. Ennek alapvető mozgatója a polgároso-

dó társadalom új, modernizáló kulturális igénye. Az igények kielégítését az állam kulturális szervező tevékenysége segítette megvalósítani. Eötvös József kultúrpolitikája elsősorban magyarországi és összbiradalmi érdekek kielégítésére törekedett. Utódainak (pl. Trefort Ágostonnak) már a művelődés terén is érvényesíteniük kellett az uralkodó osztály politikai és társadalmi érdekeit. A szabadságharc bukása után nehéz volt szembeszállni a beolvasztással, a nyelvi és szellemi germanizálással, átmenteni a polgárosodásért folyó küzdelemben formálódott új nemzeti értékeket.

A kiegyezés után a legfontosabb feladat az iskolaügy rendezése, az oktatásügy fejlesztése volt, hiszen ekkor a hat éven felüli férfilakosság 41%-a, a nőknek pedig 25%-a tudott írni-olvasni.¹ Az Eötvös József által kidolgozott 1868:XXXVIII. törvénycikk tankötelezettséget írt elő 6 és 12 év között. A népiskolai hálózatot a fennálló felekezeti iskolákra alapozta, de állami felügyelet alá helyezte őket. Létrehozta a tanfelügyelői szervezetet. A tanítói állást képesítéshez kötötte, ezért elrendelte tanítóképző intézetek felállítását. A törvény előírta az anyanyelvi oktatást, valamint a magyar nyelv tantárgyként való oktatását felsőbb iskolákban. Az iskolakötelezettség fokozatos érvényesítésével, az oktatás színvonalának emelésével a lassú, de folyamatos fejlődés néhány évtized alatt jelentős haladást ért el az analfabetizmus csökkenése és a kulturális színvonal emelése terén. 1870-ben az iskolakötelezetteknek csak 50%-a, 1880-ban már 72,21%-a, 1890-ben pedig 81,5%-a járt iskolába. 1890-ben a 6 éven felüli férfilakosság 66,2%-a, a nőknek pedig 46,49%-a tudott írni-olvasni. Emellett gyors fejlődésnek indultak a polgári iskolák: 1876-ban 60, 1890-ben már 164 volt.²

1884-ben törvényt hoztak a kötelező tanoncoktatásról, majd a földművesiskolákban megindult a mezőgazdasági szakmunkásképzés is. A népiskolai szervezet legmagasabb fokán a tanítóképzők álltak. Megszervezték az egységes tananyagot.

A középiskolák átfogó rendezésére 1883-ban került sor. A törvény kimondta, hogy a gimnázium és a reáliskola célja egyaránt a felsőbb tudományos előképzés. Túlnyomó részük felekezeti kézen volt, de az állam felügyeleti jogot gyakorolt felettük. Középfokon is létrehozták a kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági szakoktatás iskolatípusait. A felsőoktatásban jelentős változás, hogy egyre több új tanszék szerveződött. Mivel a budapesti egyetem már nem volt elegendő, ezért 1872-ben Kolozsváron megalapították országunk második egyetemét.

Az iskolák mellett a művelődés intézményei közé tartoztak a könyvtárak is. A 18. század végéig uralkodó enciklopédikus könyvtáreszményt felváltotta a 19. században kialakuló új polgári könyvtári rendszer. Legfőbb jellemzője, hogy a különféle könyvtártípusok egymás mellett működtek. A polgári kor legfontosabb új könyvtártípusai: nemzeti könyvtár, tudományos és szakkönyvtárak, közművelődési könyvtárak, iskolai könyvtárak. A korszak legjelentősebb könyvtárai: az Országos Széchényi Könyvtár (nemzeti könyvtárunk), a Tudományegyetem könyvtára, az Akadémia, a Képviselőház, a Statisztikai Hivatal, a Műegyetem könyvtára. Ezek ki tudták elégíteni a budapesti tudósvilág és értelmiség igényeit. A vidéki településeken viszont csak néhány helyen voltak nyilvános könyvtárak, magángyűjtők nyitották meg könyvtárukat a nyilvánosság számára. 1885-ben Magyarországon 1245 vidéki közkönyvtár létezett kb. 4 millió kötet könyvvel.³ Ezek túlnyomó része iskolák, egyházak, egyesületek kezében voltak, s így használatuk erősen korlátozott volt. Ezek a gyűjtemények a tudósok, szakemberek igényeit szolgálták, a népszerűbb olvasmányok iránt érdeklődőknek más összetételű könyvtárra volt szükségük. Több könyvgyűjtő ajánlotta fel

könyvtárát a lakosság közhasználatára (pl. Bruckenthal Sámuel, Festetics Lajos, Teleki Sámuel, stb.). A könyvvállomány tekintetében az újabb alapítású könyvtárak voltak előnyben, mert ezek modern, jórészt magyar nyelvű anyagot tartalmaztak. Sajnos, ezekből a könyvtárakból igen kevés volt, még hiányzott a nagyszabású, valóban nyilvános modern könyvtár-alapítás. Néhány kivételtől eltekintve – Szeged, Komárom, Versec – ezt a problémát csak a századfordulón oldották meg.

A helyi kulturális-tudományos igények kielégítésének másik jellegzetes iránya a társadalmi egyesületek számának növekedése. Az első kaszinót 1827-ben Széchenyi István alapította Pesti Kaszinó néven (1830-tól Nemzeti Kaszinó). Megalakulása után szinte azonnal megindult a kaszinók, társalkodóegyletek és olvasótársaságok szervezése – 1833-ban már 29 egyesület volt Magyarország és Erdély területén. Ez a szám rövid időn belül 200-ra emelkedett. Burkolt politikai célok megfogalmazása miatt a bécsi udvar 1833-ban elrendelte megfigyelésüket és ellenőrzésüket. Az egyesületek közönségszervező tevékenysége a társadalom minden rétegére kiterjedt. Számos egyesület szolgálta a különböző társadalmi rétegek közeledését. Minden kaszinó és társalkodóegylet számos újságot és folyóiratot járatott, a legtöbbjük könyveket is vásárolt. A helyi egyesületek fölé regionális szervezeteket építettek, melyek támogatták a már meglévő egyesületeket és újabbakat is alapítottak. Regionális szervezetek: Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (FMKE), melyet 1882-ben hoztak létre, az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) 1885-től, Dunántúli Közművelődési Egyesület (DKE) 1892-től és a Délmagyarországi Közművelődési Egyesület (DMKE) 1904-től működött. A hierarchia legfelső fokán az országos szervezet; a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa (MKOT) állt. Állami felügyeletet gyakorolt a múzeumok és könyvtárak felett.

1. 3. Az olvasóközönség

A polgári időszak könyvtárainak használóit, olvasóközönségét vizsgálva a nagy számszerűnti gyarapodás az első, legszembetűnőbb jelenség. A feudalizmus korának főleg egyházi, főúri, kisebb részben nemesi és értelmiségi olvasóival szemben most a társadalom minden rétege tömegesen kapcsolódik be a kulturális életbe s válik könyvtári olvasóvá is. A polgári korban rendkívüli módon megnő a tanult, művelt, képzett emberek száma, erősen gyarapszik az értelmiségi réteg. Egyre többen végeznek egyetemi, főiskolai, még többen középiskolai tanulmányokat, az általános tankötelezettség bevezetése, a kötelező népoktatás pedig elvileg megszünteti az írástudatlanságot és potenciálisan mindenkit könyvtári olvasóvá tesz. A könyv e rétegek szemében már nem elsősorban a gyűjtőszemvély kielégítésének tárgya, hanem fokozatosan a mindennapi tevékenység fontos munkaeszközévé válik; egyre inkább az önképzés, a szórakozás eszköze, olvasmány is.

Az olvasóközönség a század nemzetiségi és osztályviszonyai között szükségképpen a népesség különböző osztályaiból és nemzetiségeiből tevődött össze. Az olvasótábor nagysága, összetétele és színvonala aszerint alakult, hogy az össznépszerűségben mennyiben voltak meg az olvasási folyamat létrejöttéhez nélkülözhetetlen előfeltételek. Ilyen előfeltételek: írás-olvasás bizonyos mérvű ismerete, a szükséges kiadványok megléte az olvasók anyanyelvén vagy más olyan nyelven, amit az olvasók ismertek, köz- és magánkönyvtárak, amelyekben az olvasó hozzájuthatott a kívánt olvasmányokhoz. Az olvasóközönség nagyságát és összetételét befolyásolta még: az osztályhelyzet, a közönség művelődési szokásai, foglalkozási és kereseti viszonyok, a munkaidő és szabadidő aránya, a települési és családi körülmények, a kulturális helyzet és az iskolázás színvonala.

A dualizmus kezdetén az olvasóközönség viszonylag szűk körű és kisigényű volt. A századfordulóra az igényesebb könyvolvasók aránya csak kisebb mértékben, az újságolvasók száma jóval nagyobb arányban nőtt. Tanúsítja ezt, hogy 1876 és 1913 között a kiadott könyvek száma 100%-kal emelkedett, a hírlapok és folyóiratok száma pedig húszszorosára ugrott fel.⁴ Az olvasók e viszonylag szűk körén belül is a többség az uralkodó rétegekből került ki. Ők rendelkeztek leginkább azokkal az előfeltételekkel, amelyek lehetővé, sőt szükségsszerűvé tették, hogy olvassanak. Az társadalom belső megosztottságára jellemző, hogy a szórakozás és művelődés e lehetőségeit az egyes rétegek a maguk számára külön-külön igyekeztek biztosítani. A nagy- és középbirtokosok, magasabb beosztású tisztviselők, katonatisztek úri kaszinókat szerveztek, benne igényeiknek megfelelő könyvtárat létesítettek, oda hírlapokat, folyóiratokat járattak. A kaszinók és könyvtáraik a közélet fontos fórumai voltak. A polgárság különböző rétegei különböző módon viszonyultak a művelődéshez. A tőkés nagypolgárság eleinte kevés figyelmet fordított a közélet kérdéseire, a politikai és kulturális tájékozódásra. Rendszeres olvasóvá és könyvgyűjtővé csak a második, harmadik nemzedék vált. Ezzel szemben a polgárság legműveltebb rétege, az értelmiség vezető szerephez jutott az irodalomban, művészetekben, tudományban, újságírásban. Ebből a rétegből kerültek ki a kulturális intézmények látogatói, a közkönyvtárak olvasói, az egyesületek tagjai. Igényeik kielégítését polgári kaszinók és klubok, illetve családi könyvgyűjtemények biztosították. A közép- és kispolgárság ekkor még megelégedett az újságok és a közepes vagy alacsony színvonalú kiadványok olvasásával.⁵ A munkásságnak és a szegényparasztságnak csak kisebb rétegei váltak rendszeres olvasóvá. Az egyik legnagyobb akadály az iskolázottság alacsony színvonala vagy teljes hiánya volt. Emellett jelentős akadályozó tényező volt még a kedvezőtlen élet és munkakörülmények, az alacsony kereset és életszínvonal, a kedvezőtlen lakáskörülmények. A parasztság legnagyobb része kis falvakban, szétszórtnan és elszigetelten, művelődési intézmények nélkül élt. A városok külső kerületeiben élő munkásságnak szintén nélkülöznie kellett ezeket az intézményeket. E két réteg sajátos olvasási kultúráját támogatták a mozgalmak könyvei, lapjai, a szakszervezetek, pártszervezetek könyvtárai és az agrárszocialista olvasóköri.

Az olvasóközönség összetétele az állam keretében élő nemzetiségiek és nyelvek szerint sem alakult arányosan. A magyar és a német nemzetiségű, illetve a magyarul és németül tudó népesség jóval kedvezőbb feltételek mellett képezhette magát, mint a más nemzetiségűek: románok, szlovákok, ruténok, szerbek, horvátok. Ezek az aránytalanságok jórészt a megelőző korszak mulasztásaiból adódtak, de ehhez az is hozzájárult, hogy a hatalomra került osztályok politikája nem vagy csak kis mértékben segítette elő e hiányok felszámolását.

2. Egyesületi kultúra, egyesületi könyvtárak

2. 1. A téma szakirodalmi

Az egyesületek különféle célokkal jöttek létre, ezt jól tükrözi az elnevezések változatossága. Fő céljuk azonos volt: a művelődés és a társas élet fejlesztése. Az évszázados elmáradottságot próbálták felszámolni, az iskolák mellett a művelődés terjesztésének legfontosabb intézményévé váltak. A körök és egyletek művelődési szerepköre sohasem volt kizárólagos: mindig együtt járt politikai, gazdasági, társadalmi törekvésekkel, s ezek együttes jelenléte szabta meg az egyesületek tevékenységét és hatását. A művelődés terjesztése szempontjából minden egyesületnél nagy szerepük volt a saját maguk által szervezett könyvtá-

raknak. Az egyesületi könyvtárak alapját gyakran néhány ajándék könyv vetette meg. A rendszeres és alkalmi bevételekből azután változatos nagyságú és összetételű könyvtárak keletkeztek.

Ezekre vonatkozóan hiába keresünk bőséges irodalmat, ezzel a témával ugyanis még elég kevesen foglalkoztak. Az egész országra kiterjedő összefoglaló munka „A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében” című két kötetes kiadvány, melynek 2. kötete foglalkozik az általam vizsgált témával.⁵ Ugyancsak átfogó munka Fülöp Géza könyve a magyar olvasóközönségről⁶, Kuntár Lajos viszont csak egy régióra – Vas megyére – vonatkozóan írt egy tanulmányt 1970-ben.⁷ Találunk még egy-egy városra vagy annak egy egyesületére vonatkozó történeti munkákat, ilyen például Czimer Károly könyve, amelyből a Szeged-Belvárosi Kaszinó történetét ismerhetjük meg⁸, vagy Hajdu Géza munkája a vásárhelyi egyletekről és könyvtárakról.⁹ Ide tartozik még Reis László két tanulmánya az egyletekről és azok könyvtáiról, amelyek a Statisztikai Szemlében jelentek meg.¹⁰ Emellett jelentős munkát végezett már a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékén oktató Bezdán Sándor, valamint az általa támogatott hallgatók. Dolgozataikban inkább az egyesületek kaptak fő hangsúlyt, az egyesületi könyvtárakkal csak érintőlegesen foglalkoztak. Éppen ezért dolgozatom célja, hogy egy meghatározott forrás alapján minél átfogóbb képet adjak a vidéki egyesületekről és az általuk alapított könyvtárakról.

2. 2. Az egyesületi kultúra forrásai

Elsődleges forrásként kell megemlítenünk a központi és vidéki levéltárakban fellelhető anyagot. Ezek lehetnek az egyesületek alapszabályai, évkönyvei, tagjainak névsora, stb. Ezekben számos adalékot találhatunk az egyesületek jellegére, működésére vonatkozóan. Ide tartoznak a nyomtatásban megjelent katalógusok és címjegyzékek is, például: „A berettyó-ujfalu-i casino könyvtárának betűsorozatos címjegyzéke”, melyet 1893 és 1900 között négy alkalommal adtak ki. Ezek mellett nem elhanyagolhatóak a másodlagos források, ilyenekre a helyi sajtóban bukkanhatunk. A korabeli lapok sokszor adtak hírt az egyesületekről, megjelentették azok közleményeit. Ezek is hasznos információkat rejtenek az egyesületekre vonatkozóan, de feltárásuk nagyon időigényes. Mindemellett a másodlagos források esetlegesen és nem mindig megbízhatóak. Későbbi feladatoknál összehasonlítási alapul szolgálhatnak az egyesületi statisztikák – például Vargha Gyula vagy György Aladár statisztikája –, melyek úgyszintén ebbe a csoportba sorolhatók.¹¹ Megemlíteném még Pór Edit munkáját, ő gyűjtötte össze a magyarországi egyesületeket a reformkortól 1945-ig.¹²

Az egyesületi könyvtárakra vonatkozó legfőbb forrás a Magyar Minerva 1–6 kötete. A kötetek kiadója – a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa – az első öt kötetet 1900 és 1913 között, a hatodik kötetet pedig 1930–1931-ben jelentette meg. A múzeumok és könyvtárak címjegyzékét és adatait tartalmazza. A kiadvány célja az országos gyűjtemények, törvényhatóságok, községek, felekezetek és társulatok által fenntartott könyvtárak és múzeumok keletkezésének, fejlődésének, tényleges állapotának, hatásának és személyzeti viszonyainak bemutatása hivatalos adatok alapján. Ismerteti ezen gyűjtemények állagát, felsorolja a rájuk vonatkozó irodalmat és tájékoztatást ad használatuk módozatairól. Az első két kötetet Vanó Éva, a Történettudományi Tanszék egykori hallgatója már feldolgozta. Ez a dolgozat ad lehetőséget arra, hogy az 1–2. kötet adatait összevegyem az általam feldolgozott kötetek adataival.

2. 3. Az egyesületi könyvtárak általános jellemzői

A dualizmus korában a társadalom szélesebb köreinek művelődését szolgáló különböző könyvtárak: városi közművelődési, kaszinói, polgári olvasóköri, ipartestületi, kereskedőegyleti, legény- és leányegyleti, munkásegyleti, valamint szegényparaszti könyvtárak nem minden előzmény nélkül jöttek létre. Néhányat közülük a feudalizmus utolsó éveiben alapítottak, sőt az első olvasókörök a jakobinus mozgalom szüleményei voltak (pl. Kőszegen). Az egyesületi könyvtárak többféle módon jöhettek létre. Keletkezhetett például magánkönyvtár közhasználatra való felajánlásával (pl. Csaplovics-könyvtár, Alsókubin 1839) vagy megyei, városi vezetők, polgári szervezetek kezdeményezésére (pl. Gyula 1865). Az iskolák egy részében ifjúsági olvasóköröket és könyvtárakat hoztak létre. Egyéni kezdeményezésből vagy közös gondoskodásból falun is alapítottak könyvtárakat, ha akadt az értelmiségiek körében olyan egyén, aki a falusiak művelődési igényeit felismerte.

A kiegyezést követő évek gazdasági viszonyai, a felgyorsult kapitalista fejlődés fokozta a művelődés szerepét. Ebben az időben megnőtt az egyesületek, olvasókörök száma. „Az olvasókör otthont jelent, ahová az emberek könyvet, újságot olvasni, beszélgetni, politizálni járnak” – mondta Sallai István, a Népkönyvtári központ vezetője.¹³ Az olvasókörök célja a társadalmi haladás szolgálata, olvasás, vélemények kicserélése, nemzeti érzés és gondolat ápolása. Ezek a mai közművelődésünk bölcsői, közművelődési könyvtárügyünk kezdetei.

Az egyesületek életét a hatóságok mindenkor ellenőrizték. Működésük feltétele az alapszabály elfogadása volt, ezek révén válnak láthatóvá az egyesületek nyomai. A kaszinók és társalkodóegyletek általában rendkívül nagy gondot fordítottak könyvtárakra, könyveikre és lapjaikra. A vezetőség tagjai között megtalálható a könyvtáros, aki kezeli a könyveket, lapokat. Nagy szerepük volt a könyvtári szolgáltatásoknak – helybenolvasás, kölcsönzés –, sok helyen ez volt a körök legfontosabb tevékenysége. Az egyesületi közgyűlések döntöttek arról, hogy mennyi pénzt fordítsanak könyvvásárlásra és a megszabott keretből milyen könyveket vegyenek. Ahol mód volt rá, külön könyvtárszobát rendeztek be. A könyvek kölcsönözhetőek voltak, az új hírlapokat, folyóiratokat azonban csak helyben lehetett használni. A könyvtár anyagát több egylet is nyomtatott katalógusban hozta nyilvánosságra. Néhány kaszinóban, olvasóegyletben szokás volt a közös felolvasás, melyet rendszerint élénk vita követett. Az egyletek fontos közvetítő szerepet töltek be a folyóiratok és hírlapok, illetve a közönség között. Könyvtáraik a legszélesebb rétegekhez juttatták el a hazai és külföldi irodalmat. A kölcsönzés néhol pénzbe került, ez gátja lehetett az olvasásnak.

2. 4. A népkönyvtárak

Népkönyvtárak alapítását elsőként Türr István – a magyar szabadságharc egyik tábornoka – szorgalmazta. Több felhívást intézett a nemzethez népoktatási körök létrehozására. Ugyancsak ilyen céllal készített indítványt Maár Péter Pál, a Budapesti Népoktatási Kör jegyzője, de ezek a próbálkozások csak tervek maradtak. A népkönyvtárak tömeges alapítása az 1897-ben létrehozott Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának és a regionális közművelődési egyesületek nevéhez fűződik. A népkönyvtári mozgalom eredményessége 1900 után vált érezhetővé.

A népkönyvtárak átlagosan 300-400 korona értékű, kb. 100-153 kötettel rendelkeztek. Kezelőik a legtöbb esetben néptanítók voltak, a könyvállományt az iskolában helyezték el. Feladatuk az iskola munkájának fejlesztése, megerősítése, működésének kiegészítése. Az alapítással egyidőben megkezdődött a világnézetek csatája a népkönyvtárak körül. Mi a népkönyvtár célja, milyen könyveket gyűjthetnek, a nevelő vagy a szórakoztató szerep legyen fontos-

sabb? Szabó Ervin szerint a népkönyvtárak a nép, a munkásság tulajdonát képezik, így céljuk a nép művelődés és szórakozás iránti szükségleteinek kielégítése. A szórakoztató irodalom mellett nagyon fontos a természeti, társadalmi, tudományos ismereteket tartalmazó szakirodalom is. A népkönyvtár nem lehet elkötelezettje egy-egy társadalmi, politikai vagy tudományos irányzatnak. Az egyetlen irányelv, hogy minden ember ismerje helyét és szerepét a természetben és a társadalomban. Az egyetlen követelmény pedig, hogy minden könyv tudománya színvonalán álló, becsületes munka legyen.¹⁴ Gulyás Pál – irodalomtörténész, az OSZK főkönyvtárosa – némiképp másként vélekedett a témáról. Szerinte a népkönyvtárak sem az erotika elemeit tartalmazó, sem komolyabb tárgyú munkákat ne zárják ki, hazafias, erkölcs- és ízlésnemesítő olvasmányokat gyűjtsenek össze. A könyvek legyenek erős kötésben, készüljön róluk katalógus, az ifjúságnak szánt művek pedig legyenek megjelölve.¹⁵ Az EMKE ezen alapelvek szerint összeállított egy 130 kötetes mintajegyzéket. Az első könyvtárakat 1888 őszén osztotta szét az egyesület, a későbbiekben több száz ilyen könyvtár alapításával büszkélkedhetett. 1877-ben Trefort Ágoston – vallás- és közoktatásügyi miniszter – is szorgalmazta nép- és iskolai könyvtárak felállítását, mert ezt tartotta a műveltség nép közötti terjesztésének egyik legbiztosabb eszközének. Nagy hangsúlyt fektetett a ponyvairodalom kiszorítására és a nemesebb népies olvasmányok meghonosítására.¹⁶

2. 5. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége és Tanácsa

Az intézményt 1897-ben hozták létre Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter kezdeményezésére, megalapítva ezzel a múzeumok és könyvtárak egységes szervezetét. A főfelügyelőséget a törvényhatósági, községi, felekezeti és egyesületi gyűjtemények feletti állami felügyelet gyakorlására hozták létre. Elnöke Fraknói Vilmos püspök lett. A szervezet feladatai közé tartozott a hazai könyvtárosok szakképzettségének biztosítása is. Ennek érdekében 1898 és 1913 között hét alkalommal rendeztek tanfolyamokat, ezek jelentették az első szervezett képzési formát Magyarországon. Az előadások tárgyai: paleográfia és kéziratok kezelése, könyvismeret, könyvtár, bibliográfia.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa (MKOT) a könyvtáriügy fontos szerve lett. Feladata a népkönyvtáriügy állami segélyezése, számos könyvtárat is alapított. A tanács elnökévé Széll Kálmánt nevezték ki. 1902-ben elkészítették a népkönyvtárak számára ajánlott könyvek jegyzékét, egy évvel később pedig összeállították az ezen könyvtárakra vonatkozó szabályzatot. 1909-ben az MKOT hatáskörébe az általa létesített 408 könyvtár mellett 62 EMKE-könyvtár, 115 FMKE-könyvtár, 38 DMKE-könyvtár és 32 DKE-könyvtár, valamint 47 egyéb egyesületi könyvtár – összesen 702 könyvtár – tartozott.¹⁷

Muzeumi és Könyvtári Értesítő címen szaklapot adtak ki, melyet Mihalik József szerkesztett; 1907-től évente négyszer adták ki. A lap célja: a muzeológia és a könyvtártudomány szakszerű művelésével hozzájáruljon a hazai közgyűjtemények fejlesztéséhez, a gyűjtemények ismertetésével hozzáférhetővé tegye a bennük rejlő kincseket a tudomány számára. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége és Tanácsa 1924-ben megszűnt.

2. 6. A feldolgozó munka

Munkám során a források között megemlített Magyar Minerva 3–5. kötetét dolgoztam fel. A Magyar Minerva 3. kötete az 1903–1904-re vonatkozó adatokat gyűjtötte össze. 1509 kötetet tartalmaz, melyek közül én a vidéki egyesületi könyvtárakkal foglalkoztam – szám szerint 873 könyvtárral. A 4. kötet 1909–1911-es adatokat tartalmaz; ebben már 2336 közgyűjteményt ismertettek, melyek közül a dolgozatomban témájába 1647 egyesületi

könyvtár tartozik bele. Tehát az egyesületi könyvtárak száma nyolc év alatt közel kétszerezére növekedett. Az 5. kötet az 1912. év végi, illetve az 1913. évi állapotokat tünteti fel. Ekkor már 7502 közgyűjtemény volt, amelyből 3533 a vidéki egyesületi könyvtárak száma.

A 3. és 4. kötet szerkezete eltér az 5. kötet szerkezetétől. A 3. és 4. kötetben a helységnevek betűrendjében találjuk a gyűjteményeket. Az 5. kötetet két részre osztották: az első részben az előző kötetekhez hasonlóan betűrendben követik egymást a tudományos és közgyűjtemények; a második részben a népkönyvtárak adatait találjuk ugyancsak betűrendben, de rovatos formában. A kézikönyvet helymutató, összesítő rovatos indexek és a gyűjteményeket szakok szerint feltüntető jegyzékek egészítik ki. A szerkesztők munkáját nehezítette, hogy sok helyről a megismételt kérés és sürgetés dacára, a kérdőívekre felelet nem érkezett. Az előző kötetekben már szereplő egyesületi könyvtárak közül a Magyar Minerva 5. kötete 46 esetben közölte, hogy újabb adatokat nem küldtek. A feldolgozó munka során a három kötetből összesen 3802 egyesületi könyvtár adatait gyűjtöttem ki.

3. Vidéki egyesületi könyvtárak vizsgálata

a Magyar Minerva 3–5. kötete alapján

3. 1. Az egyesületek földrajzi és településszerkezeti megoszlása

A dualizmus kori Magyarország területén – a Magyar Minerva alapján – 1903–1904-ben 873, 1909–1911-ben 1647, 1912–1913-ban pedig már 3353 egyesületi könyvtár volt. Földrajzi megoszlásuk igen változatos képet mutat.

A táblázat a kor vármegyei és településtípusai szerint mutatja be az egyesületek könyvtárait. A vármegyek mellett tájékoztató adatként szerepelnek (a 3. kötetnél) az 1900-as, és (a 4–5. kötetnél) az 1910. évi népszámlálási adatok. (Megjegyzés: mindhárom táblázatban Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében az adatok Budapest lakossága nélkül vannak megadva.)¹⁸ Ezek azért fontosak, hogy tudjuk viszonyítani egymáshoz, hogy hány ezer emberre esett egy egyesületi könyvtár. Például: Heves vármegye összlakossága 1910-ben 279 700 fő; a Magyar Minerva 4. kötete alapján ebben a megyében 53 egyesületi könyvtár volt. Győr vármegye területileg és lakosságát tekintve is kisebb (1910-es adatok alapján összlakossága 91 955 fő), az egyesületi könyvtárak száma is kevesebb (az MM 4. kötete alapján). Tehát a népszámlálási adatok figyelembevétele is fontos és szükséges ahhoz, hogy valamely vármegyében ítélkezzünk a társadalmi önszerveződés eme formájának szintje felett. A három kötet adatait megfigyelve és egymás mellé rakva jól látszik a fejlődés. Az 1903–1904-es adatokat alapul véve nyolc év múlva (1911-re) az egyesületi könyvtárak száma megduplázódott; ugyanezt tapasztalhatjuk két évvel később (1913-ban) a Minerva 5. kötetében. A számbeli növekedés mértéke vármegyenként különböző. Például: Békés vármegyében 1904-ben 21, 1911-ben 44, 1913-ban már 91 egyesületi könyvtár volt. Közel sem volt ilyen dinamikus a növekedés Alsó-Fehér vármegyében, hiszen 12-ről 23-ra emelkedett nyolc év alatt az egyesületi könyvtárak száma (itt még majdnem megvan a duplázódás), de a további két évben mindössze ötten nőtt a számuk. A növekedés mértéke még szembetűnőbb, ha megnézzük a Magyar Minerva 1–2. kötetéből készült szakdolgozatot, mely szerint 1900–1902-ben még mindössze 291 vidéki egyesületi könyvtár volt összesen.¹⁹

Itt vizsgáltam az egyesületi könyvtárak megoszlását településtípusok szerint. A városoknál különválasztottam a törvényhatósági jogú városokat (tjv.) és a rendezett tanácsú városokat (rtv.). A következő kategória a községek, valamint a tanyás települések. A táblázat a tanyákra vonatkozó adatokat külön nem közlik, mert ez a településtípus csak egyes vármegyékre, régiókra volt jellemző. Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest-Pilis-Solt-

Vármegye	Össz- lakosság	Város tjv.	rtv.	Község	Összesen	Vármegye	Össz- lakosság	Város tjv.	rtv.	Község	Összesen
Abaúj-Torna	156 360	7	0	0	7	Maros-Torda	194 072	1	0	5	6
Alsó-Fehér	212 352	0	4	8	12	Mason	94 479	0	0	3	3
Arad	329 840	3	0	14	17	Nagy-Küküllő	148 826	0	0	3	3
Árva	85 009	0	0	3	3	Nógrád	261 517	0	0	12	12
Bács-Bodrog	603 920	8	0	16	24	Nyitra	457 455	0	4	26	30
Baranya	290 782	2	0	14	16	Pest-Pilis-Solt- Kiskun	93 273	6	5	36	47
Bars	165 122	0	1	13	14	Pozsega	229 361	0	0	1	1
Békés	278 731	0	2	19	21	Pozsony	301 635	5	1	4	10
Bereg	208 589	0	1	2	3	Sáros	174 470	0	5	4	9
Besztercze- Naszód	119 014	0	1	2	3	Somogy	345 586	0	2	16	18
Bihar	527 135	8	0	24	32	Sopron	246 318	7	1	8	16
Borsod	214 490	3	0	3	6	Szabolcs	28 862	0	5	18	23
Brassó	95 565	0	3	0	3	Szatmár	340 689	0	2	12	14
Csanád	140 007	0	0	9	9	Szeben	166 188	0	8	9	17
Csik	128 389	0	1	9	10	Szepes	172 091	0	4	10	14
Csongrád	132 237	9	0	6	15	Szerém	366 660	0	0	1	1
Esztergom	87 651	0	3	3	6	Szilágy	207 293	0	3	7	10
Fejér	203 935	3	0	16	19	Szolnok- Doboka	237 134	0	3	4	7
Fogaras	95 174	0	0	1	1	Temes	391 814	11	2	5	18
Gömör- és Kis-Hont	188 098	0	1	10	11	Tolna	253 182	0	0	6	6
Győr	91 995	7	0	0	7	Torda-Aranyos	160 579	0	0	33	33
Hajdú	161 134	4	0	11	15	Torontál	590 318	1	5	24	30
Háromszék	148 080	0	2	22	24	Trencsén	287 665	0	0	5	5
Heves	279 700	0	2	48	50	Turóc	51 956	0	0	6	6
Hont	117 256	3	1	14	18	Udvarhely	118 275	0	0	8	8
Hunyad	340 135	0	5	12	17	Ugocsa	83 316	0	0	0	0
Jász-Nagy- kun-Szolnok	373 964	0	4	24	28	Ung	153 266	0	2	0	2
Kis-Küküllő	116 091	0	0	6	6	Vas	418 905	0	4	21	25
Kolozs	225 879	5	0	12	17	Veszprém	222 024	0	8	8	16
Komárom	179 513	3	0	10	13	Zala	437 116	0	2	11	13
Krassó- Szörény	466 147	0	0	6	6	Zemplén	327 993	0	1	6	7
Liptó	86 906	0	0	4	4	Zólyóm	124 420	0	2	14	16
Máramaros	357 705	0	2	8	10	Összesen		96	102	675	873

I. táblázat

Földrajzi és településszerkezeti megoszlás 1903-04 (Magyar Minerva 3. kötet)

Vármegye	Össz- lakosság	Város tjv.	rtv.	Község	Összesen	Vármegye	Össz- lakosság	Város tjv.	rtv.	Község	Összesen
Abaúj-Torna	158 007	9	0	18	27	Modrus-Fiume	231 654	0	0	2	2
Alsó-Fehér	221 618	0	9	14	23	Moson	944 79	0	0	7	7
Arad	351 222	8	0	30	38	Nagy-Küküllő	1488 26	0	0	8	8
Árva	78 745	0	0	4	4	Nógrád	261 517	0	0	28	28
Bács-Bodrog	632 560	17	0	25	42	Nyitra	457 455	0	7	51	58
Baranya	302 656	9	0	17	28	Pest-Pilis-Solt- Kiskun	150 492	6	5	59	70
Bars	178 500	0	3	39	42	Pozsega	265 272	0	0	8	8
Békés	298 710	0	3	41	44	Pozsony	311 527	9	1	6	16
Bereg	236 611	0	3	18	21	Sáros	1746 20	0	8	12	20
Belovár-Kőrös	332 592	0	0	7	7	Somogy	365 961	0	5	36	41
Besztercze- Naszód	127 843	0	3	3	6	Sopron	249 578	10	1	14	25
Bihar	582 132	10	0	37	47	Szabolcs	319 818	0	5	19	24
Borsod	238 455	8	0	14	22	Szatmár	361 760	0	3	21	24
Bosznia		0	0	1	1	Szeben	176 921	0	9	9	18
Brassó	101 199	0	7	3	10	Szepes	172 867	0	5	18	23
Csanád	145 248	0	0	15	15	Szerém	397 103	0	0	16	16
Csik	145 720	0	1	11	12	Szilág	230 140	0	4	7	11
Csongrád	144 795	20	0	37	57	Szolnok- Doboka	251 936	0	5	13	18
Esztergom	90 817	0	3	9	12	Temes	400 910	16	3	12	31
Fejér	214 045	6	0	20	26	Tolna	267 259	0	0	15	15
Fogaras	95 174	0	3	0	3	Torda-Aranyos	174 375	0	0	26	26
Gömör- és Kis- Hont	188 098	0	6	11	17	Torontál	594 343	3	8	39	50
Győr	91 995	9	0	7	16	Trencsén	310 437	0	0	14	14
Hajdú	161 134	10	0	22	32	Turóc	55 703	0	0	6	6
Háromszék	148 080	0	3	29	32	Udvarhely	124 173	0	0	19	19
Heves	279 700	0	4	49	53	Ugocs	91 755	0	0	6	6
Hont	117 256	3	0	34	37	Ung	162 089	0	2	4	6
Hunyad	340 135	0	6	23	29	Vas	435 793	0	10	33	43
Jász-Nagykun- Szolnok	373 964	0	11	35	46	Verőcze	241 042	0	0	9	9
Kis-Küküllő	116 091	0	2	13	15	Veszprém	229 776	0	8	14	22
Kolozs	225 879	10	0	27	37	Zágráb	515 014	3	0	0	3
Komárom	179 513	8	0	16	24	Zala	466 333	0	9	29	38
Krassó-Szörény	466 147	0	2	16	18	Zemplén	343 194	0	2	10	12
Liptó	86 906	0	0	8	8	Zólyom	133 653	0	6	18	24
Máramaros	357 705	0	4	10	14						
Maros-Torda	194 072	9	0	34	43	Összesen		183	179	1275	1647

II. táblázat

Földrajzi és településszerkezeti megoszlás 1909–11 (Magyar Minerva 4. kötet)

Vármegye	Össz- lakosság	Város tjv. rtv.	Község	Összesen	Vármegye	Össz- lakosság	Város tjv. rtv.	Község	Összesen
Abaúj-Torna	158 007	12 0	26	38	Modrus-fiume	231 654	0 0	9	9
Alsó-Fehér	221 618	0 10	18	28	Moson	94 479	0 0	22	22
Arad	351 222	10 0	43	53	Nagy-Küküllő	148 826	0 0	25	25
Arva	78 745	0 0	9	9	Nógrád	261 517	0 0	53	53
Bács-Bodrog	632 560	22 0	95	117	Nyitra	457 455	0 11	75	86
Baranya	302 656	11 0	85	96	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	150 492	8 16	138	162
Bars	178 500	0 6	53	59	Pozsega	265 272	0 0	34	34
Békés	298 710	0 5	86	91	Pozsony	311 527	11 1	27	39
Bereg	236 611	0 4	43	47	Sáros	174 620	0 9	19	28
Belovár-Kőrös	332 592	0 0	36	36	Somogy	365 961	0 6	88	94
Besztercze-Naszód	127 843	0 4	11	15	Sopron	249 578	10 1	65	76
Bihar	582 132	17 0	66	83	Szabolcs	319 818	0 5	23	28
Borsod	238 455	17 0	27	44	Szatmár	361 760	0 3	34	37
Bosznia		0 0	7	7	Szeben	176 921	0 14	9	23
Brassó	101 199	0 12	12	24	Szepes	172 867	0 7	24	31
Csanád	145 248	0 0	26	26	Szerém	397 103	0 0	56	56
Csik	145 720	0 3	40	43	Szilágys	230 140	0 3	26	29
Csongrád	144 795	57 0	84	141	Szolnok-Doboka	251 936	0 7	25	32
Esztergom	90 817	0 6	12	18	Temes	400 910	20 3	26	49
Fejér	214 045	6 0	58	64	Tolna	267 259	0 0	56	56
Fogarás	95 174	0 3	2	5	Torda-Aranyos	174 375	0 0	34	34
Gömör- és Kis-Hont	188 098	0 7	23	30	Torontál	594 343	4 11	132	147
Győr	91 995	11 0	28	29	Trencsén	310 437	0 0	21	21
Hajdú	161 134	11 0	35	46	Turóc	55 703	0 0	8	8
Háromszék	148 080	0 3	73	76	Udvarhely	124 173	0 0	52	52
Heves	279 700	0 10	68	78	Ugocsa	91 755	0 0	17	17
Hont	117 256	3 0	56	59	Ung	162 089	0 2	11	13
Hunyad	340 135	0 9	36	45	Vas	435 793	0 13	90	103
Jász-Nagykun-Szolnok	373 964	0 16	99	115	Verőcze	241 042	0 0	65	65
Kis-Küküllő	116 091	0 4	33	37	Veszprém	229 776	0 15	43	58
Kolozs	225 879	22 0	51	73	Zágráb	515 014	3 0	0	3
Komárom	197 513	9 0	35	44	Zala	466 333	0 10	75	85
Krassó-Szörény	466 147	0 6	22	28	Zemplén	343 194	0 3	21	24
Liptó	86 906	0 2	8	10	Zólyom	133 653	0 7	23	30
Máramaros	357 705	0 3	15	18					
Maros-Torda	194 072	10 0	152	162	Összesen		274 260	2999	3533

III. táblázat

Földrajzi és településszerkezeti megoszlás 1912-13 (Magyar Minerva 5. kötet)

Kiskun megyékben jellemző – itt található a tanyasi egyesületi könyvtárak több mint 80%-a Magyar Minerva 4. és 5. kötete alapján egyaránt. Az alábbi táblázat az egyes településtípusok arányát mutatja be.

A táblázat alapján elmondhatjuk, hogy a városokban az egyesületi könyvtárak aránya csökkent, a községekben pedig nőtt ez az arány. Minek köszönhető ez? Egyik oka lehet az, hogy ekkorra (az 1910-es évekre) vált érezhetővé a már említett népkönyvtári mozgalom. Jelentős mértékűek az állami kezdeményezések, ezek közül is kiemelkedik a Földművelésügyi Minisztérium; több százra tehető az általa alapított gazdakörök száma, amelyek a Magyar Minerva 5. kötetében külön részben szerepelnek. A 3. kötet feldolgozásakor a tanyás településeket még nem választottam külön a községektől, ezek arányáról ezért nincs adat a táblázatban. A 4. és az 5. kötet összehasonlításakor láthatjuk, a tanyasi egyesületi könyvtárak aránya is csökkent. Az adatok feldolgozásánál adódtak bizonyos nehézségek. Ezek többnyire a településnevek megváltozásából származtak. A névváltozás oka lehetett két település összeolvadása, névmagyarosítás (pl. Sztanisics – Őrszállás), a település valamilyen előnevet kapott, például a megye nevét (Mihályfa – Zalamihályfa) vagy valamilyen földrajzi tényező nevét (Kanyár – Tiszakanyár). Ezek a beazonosításnál okozhattak bosszúságot. Az 5. kötetben nagyban megkönnyítette a helyzetet az, hogy utalás van a névváltozásokra.

3. 2. Az egyesületek alakulásának évrondje

E szempont feldolgozásának eredményeit a IV. táblázat* mutatja be.

Az első kategóriába azok az egyesületek kerültek, melyek 1848-ban vagy előtt jöttek létre. A Magyar Minerva 1-2. kötetében 39 ilyen egyesületi könyvtár volt.²⁰ A 3. kötetben

Alakulási év	MM-3	Könyvtárak száma	MM-4	MM-5	Alakulási év	MM-3	Könyvtárak száma	MM-4	MM-5
1848-ig	66	69	62		1890	19	19	25	
1849-1866	60	72	64		1891	17	11	14	
1867	14	8	9		1892	16	12	14	
1868	16	16	13		1893	10	8	11	
1869	11	14	15		1894	13	19	24	
1870	19	21	21		1895	12	13	14	
1871	6	8	8		1896	18	23	25	
1872	12	11	9		1897	17	18	25	
1873	5	8	7		1898	20	25	44	
1874	16	16	13		1899	32	38	60	
1875	18	18	16		1900	36	47	96	
1876	14	15	15		1901	40	46	83	
1877	9	10	7		1902	85	76	124	
1878	22	19	21		1903	35	40	109	
1879	6	10	12		1904	0	47	72	
1880	24	23	21		1905	0	56	140	
1881	7	9	6		1906	0	37	112	
1882	16	18	19		1907	0	68	273	
1883	14	14	12		1908	0	59	273	
1884	17	19	16		1909	0	71	281	
1885	19	18	16		1910	0	99	294	
1886	15	17	19		1911	0	53	222	
1887	17	10	10		1912	0	0	346	
1888	15	12	12		1913	0	0	197	
1889	12	11	15		Ismeretlen	53	296	217	

IV. táblázat

Az egyesületek alakulásának évrondje

* Valamennyi további táblázat a Magyar Minerva 3-5. kötete alapján készült.

66, a 4.-ben 69, az 5.-ben 62 egyesületi könyvtár került ebbe a kategóriába. A második kategória az 1849-től 1866-ig terjedő időszakot öleli fel. A Minerva első két kötetében 51 könyvtárat sorolhatunk ebbe a csoportba²¹; a 3. kötetben 60, a 4. kötetben 72, az 5.-ben 64 ilyen egyesületi könyvtárat találtam. A számok változása annak köszönhető, hogy egyre több könyvtár válaszolt az MKOT által szétküldött kérdőívekre, így egyre több könyvtár adatait tudták megjelentetni a Minervában. Az 5. kötetben már csökken a könyvtárak száma mindkét kategóriában. Ennek oka a könyvtárak és az azokat működtető egyesületek megszűnése. Ezek után – 1867-től – évenként vizsgáltam az egyesületek alapításának időpontját. Az utolsó év természetesen kötetenként más és más: a 3. kötetben 1903, a 4. kötetben 1911, az 5. kötetben 1913. Ha ezeket az adatokat grafikonon ábrázoljuk, akkor látszanak igazán az egyesületek alapítása szempontjából a tetőpontok és a hullámvölgyek. Sok egyesületet alapítottak 1878-ban, 1880-ban, 1890-ben, 1898-tól pedig szinte állandóan nő az adott évben alapított egyesületek száma, kivétel az 1901., az 1903., az 1906. és az 1911. év. Az 5. kötetben lévő 3353 egyesületi könyvtár 64%-át 1905 és 1913 között alapították. A tetőpontok és a hullámvölgyek okát legtöbbször a politikai eseményekben kereshetjük: fontos, hogy hogyan alakult az ország viszonya az osztrák hatalomhoz, milyen politikai pártok alakultak, melyik jutott éppen vezető szerephez a belpolitikában.

Az egyesületek – a művelődésben betöltött szerepüket hangoztatva – többnyire az alapítással egyidőben vagy egy-két évvel később könyvtárat is szerveztek. Találunk viszont olyan helyeket is, ahol a könyvtár csak évekkel utóbb jött létre. Például: a sárospataki kaszinót 1892-ben, könyvtárat pedig 1897-ben alapították. Voltak olyan egyesületek is, ahol évtizedek kellettek ahhoz, hogy könyvtárat alapítsanak: pl. Nagybányán a polgári olvasó kör 1859-ben, könyvtára pedig csak 1884-ben jött létre. A könyvtáralapítás elhúzódásának általában anyagi okai voltak.

3. 3. Az egyesületek típusai – névvizsgálat

Az egyesületeket nevük alapján 14 csoportba soroltam olyan módon, hogy minden egyesület csak egy kategóriába kerülhetett.

Az egyes típusok általában egy többé-kevésbé körülhatárolható réteget szolgáltak, annak igényeit igyekeztek kielégíteni. Az olvasóköri, a polgári olvasóköri és a népköri a

Egyesületek típusai	MM-3	MM-4	MM-5
Olvasóköri	83	87	314
Polgári olvasóköri	21	29	114
Népköri	6	6	40
Kaszinó	115	138	147
Polgári kör	12	11	27
Társasköri	60	26	35
Egyéb körök		77	187
Irodalmi és közművelődési egyesület	31	33	41
Katonai egyesület	0	28	51
Népkönyvtár	426	853	1327
Gazdaköri	20	28	596
Vándorkönyvtár	6	174	298
Ifjúsági könyvtár	43	59	184
Egyéb	30	98	172
Összesen	873	1647	3533

V. táblázat

Az egyesületek típusai – névvizsgálat

a, Az egyesületek neve

középrétegek egyesületei voltak. A kaszinókba, polgári körökbe és társaskörökbe az elit tagjai jártak. Az elit és a középrétegek köreiről egy későbbi fejezetben még részletesen lesz szó. Az egyéb körök kategóriába kerültek az önképző, dalos, kereskedő, társalgási, katolikus, stb. körök. Ezek a nevek már önmagukban meghatározták, hogy mely rétegből kerültek ki tagjaik. Az irodalmi, közművelődési egyesületek már a névadáskor kihangsúlyozták az egyesület szerepét; az irodalom terjesztését, a közművelődés elősegítését.

A katonai, honvédségi egyesületeknél is utal a név a tagokra. E csoporton belül két típus különíthető el: a tiszti, altiszti egyletek és a legénységi egyletek. A népkönyvtárak, gazdakörök, vándorkönyvtárak és ifjúsági egyesületek mind az alsóbb néprétegek művelődését szolgálták. Az egyéb kategóriába kerültek azok az egyesületek, amelyek az előzőek egyikébe sem sorolhatóak be: például segélyegyletek, nőegyletek, kertészeti egyesület, Oltáregyesület stb. Mindegyik típusnál azt figyelhetjük meg, hogy az egyesületek száma 1903 és 1913 között emelkedett.

A névvizsgálat második részében az egyesület nevében szereplő foglalkozásokat figyeltem:

A legtöbb foglalkozási ágból létrehozták a maguk egyesületeit és azok könyvtárait. A táblázat csak a legjellemzőbb foglalkozási ágakat tartalmazza: tanítókat, tisztségviselőket, tudósokat, kereskedőket, iparosokat, földműveseket. Az iparosok és a tanítók élen jártak az egyesületek alapításában. Általánosságban elmondható, hogy minden foglalkozási ágból növekedett az egyesületek száma. Ezek mellett a 3. kötetben a vasutasoknak kettő, a jogászoknak, kertészeknek, bányászoknak, orvosoknak, nyomdászoknak egy-egy egyesületük volt még. A 4. kötetben ugyancsak egy-egy egyesülettel szerepeltek a jogászok, a tűzoltók, a nyomdászok, a bányászok és a csendőrök. Ez utóbbi háromnak az 5. kötetben is csak egy-egy egyesületük volt, de a tűzoltóegyletek – általában önkéntesek – száma ötre emelkedett és megjelent egy új foglalkozás: a szőlőtermelők, nekik csak egy egyesületüket regisztrálták.

A névvizsgálat következő szempontja a vallási, felekezeti tagolódás volt:

Az egyesületek tagjai nemcsak foglalkozásukat, hanem vallási hovatartozásukat is megjelölhették az egyesület nevében. Mindhárom kötetben a római katolikus megjelölés fordult elő a legnagyobb számban. A római katolikus mellett megtaláljuk a református, az evangélikus és az unitárius felekezetek egyesületeit is. Egyéb felekezetek – görög katolikus, görög keleti, izraelita – csak néhány egyesületet alapítottak. Ezek az arányok megfelelnek az egyes felekezetek arányának a dualizmus kori magyar lakosság körében.

Az egyesületek nevében vizsgáltam a politikai beállítottságra utaló megnevezéseket is:

Az egyesületek ritkán jöttek létre pusztán művelődési céllal. A legtöbb helyen meghatározott politikai állásfoglalás figyelhető meg. Az állami ellenőrzés miatt ennek nyilvánosan – például az egyesület nevében – ritkán adtak han-

Foglalkozás	MM-3	MM-4	MM-5
Tanítói	23	31	31
Tudós, irodalmár	22	13	18
Tisztviselő	3	8	7
Kereskedő	26	31	31
Iparos	28	47	80
Földműves	22	2	26

VI. táblázat

Az egyesületek típusai – névvizsgálat
b, Foglalkozási tagolódás

Vallás, felekezet	MM-3	MM-4	MM-5
Római katolikus	39	119	298
Református	2	48	80
Evangélikus	19	36	52
Unitárius	0	3	4
Görög katolikus	0	2	3
Görög keleti	0	1	1
Izraelita	1	2	5

VII. táblázat

Az egyesületek típusai – névvizsgálat
c, Vallási, felekezeti tagolódás

	MM-3.	MM-4.	MM-5.
Szabadelvű	1	0	1
48-as	3	6	30
Függetlenségi	1	4	30
Keresztényszocialista	0	0	18
Kisgazda	0	0	6
Egyenlőségi	0	0	1

VIII. táblázat

Az egyesületek típusai – névvizsgálat
d, Politikai tagolódás

Etnikumok	MM-3.	MM-4.	MM-5.
Magyar	23	37	64
Székely	1	1	4
Szerb	2	2	2
Román	1	1	1
Szász	1	1	1

IX. táblázat

Az egyesületek típusai – névvizsgálat
e, Etnikai tagolódás

Az egyesületek névvizsgálatában az utolsó szempont az etnikai tagolódás volt.

Az etnikum nevének megjelölése az egyesület nevében a nemzetiségi területeken jellemző. A Minerva 3. kötetében még csak 23, a 4. kötetben 37, az 5. kötetben már 64 esetben jelenik meg a magyar jelző. Ezzel akarták kihangsúlyozni az egyesület magyarságát. Emellett mindhárom kötetből ismerünk egy-két román, szerb, szász, székely alapítású egyesületet. Könyvtáraikban nemzeti nyelvű könyveket tartottak. Céljuk: műveltségük, kultúrájuk ápolása és átöröklése az ifjabb nemzedékekre.

A felsorolt típusok általában keveredve, összefonódva jelentek meg. Egy egyesület lehetett nemzetiségére nézve magyar, tagjainak foglalkozását nézve tanító és felekezeti hovatartozásukat tekintve római katolikus. Példák hasonló összefonódásra: Magyar polgári kereskedők olvasóegylete (Ada); Katolikus tanítóegyesület (Gyergyószentmiklós); Román irodalmi és közművelődési egyesület (Nagyszeben).

3. 4. A könyvtárosok foglalkozása

A századelei könyvtárosképzésről már volt szó. Az a néhány kurzus, amit ebben az időben szerveztek egyáltalán nem elégítette ki az akkori igényeket. A legtöbb egyesületi könyvtárban nem volt szakképzett könyvtáros. A X. táblázatban láthatjuk, hogy a Magyar Minerva 3. kötetében 2, az 5. kötetben pedig 4 helyen volt szakszerű kezelője a könyvtárnak.

Könyvtárosok foglalkozása	MM-3	MM-4	MM-5
Könyvtáros	2	0	4
Tanító	341	877	1286
Tisztviselő	38	119	209
Pap	23	40	60
Iparos	3	20	82
Földműves	3	20	76
Kereskedő	1	5	25
Orvos	1	5	2
Katoná	1	29	50
Egyéb	17	30	58

X. táblázat

A könyvtárosok foglalkozása

Általában az egyleti tagok közül vállalta valaki a könyvtári feladatok ellátását, de megtaláljuk a könyvtárosok között a község papját vagy tanítóját is. Az egyleti könyvtárosok többsége értelmiségi foglalkozású: tanár vagy tanító, óvónő, pap, tisztviselő, esetleg orvos, bíró, ügyvéd. Az értelmiségi réteg mellett szép számmal képviseli magát ezen a posztion az iparos, a földművelő és a kereskedőréteg is. Az egyesületi könyvtárak élén találunk olyan könyvtárosokat, akik egyébként a lakatos, asztalos, kárpitos, sza-

bó, esztorgályos, bádigos, stb. szakmát űzik. Had szolgáljak néhány kuriózzummal: a könyvtárosok között találtam postást, rendőrt, színészt, műkertészt, harangozót, gyógyszerészt és erdőmestert is (többnyire ezek a foglalkozások kerültek az egyéb kategóriába). A könyvtárosok a szakképzettség hiánya miatt nem tudták maximálisan elvégezni feladataikat. Az állomány sokszor feltáratlan maradt, a könyvek rendezetlenül heverték a polcokon. Szerencsére nem mindenütt volt ilyen rossz a helyzet, egyre több helyen jelentek meg a kézzel írott vagy nyomtatott katalógusok.

A könyvtárosok munkájukért javadalmazást kaptak. Erre vonatkozó adatokat főként a Mineva 5. kötetében találunk. A javadalmazás mértéke igen változó. Módosabb egyletekben elérhette a 100-150 koronát, más helyeken nem emelkedett 50 korona fölé, és voltak olyan egyletek is, ahol ezt a munkát csak eszmei elismeréssel honorálták.

3. 5. Az egyesületi könyvtár állományának nagyságrendje

A XI. táblázat az egyesületi könyvtárakat állományuk nagyságrendje szerint csoportosítja:

Az állomány nagyságrendje	Könyvtárak száma		Könyvtárak száma		Könyvtárak száma	
	MM-3.	%	MM-4.	%	MM-5.	%
100 kötet alatt	75	8,59	49	2,98	1178	33,34
101-200 kötet között	175	20,05	453	27,5	775	21,94
201-500 kötet között	225	25,77	568	34,49	744	21,06
501-1000 kötet között	160	18,33	234	14,21	251	7,1
1001-2000 kötet között	128	14,66	171	10,38	170	4,81
2001-10 000 kötet között	85	9,74	113	6,8	129	3,65
10 000 kötet felett	3	0,34	6	0,36	4	0,12
Ismeretlen	22	2,52	53	3,22	282	7,98
Összesen	873	100,00	1647	100,00	3533	100,00

Az egyes kategóriákban a könyvtárak száma mellett ott szerepel az is, hogy az adott kategória milyen százalékban képviseli magát a többihez képest. A Minerva 3. és 4. kötetében még a 201-500 kötet közötti kategóriában volt a legtöbb egyesületi könyvtár. 1913-ra ez megváltozott, az 5. kötetben már a könyvtárak egyharmadának nagysága nem haladja meg a 100 kötetet. Ennek oka a tömeges nép- és gazdaköri könyvtáralapítás. Ezek a könyvtárak meghatározott értékű könyvállományt kaptak az államtól. Már korábban volt szó arról, hogy a regionális szervezetek (FMKE, EMKE, DMKE, DKE) mintajegyzékeket állítottak össze. Ilyen jegyzékek alapján kaptak a könyvtárak egy „egységcsomagot”, melyet gyakran a könyves szekrénnel együtt küldtek el az adott helyre. Hasonlóan a 3. és a 4. kötethez, az 5. kötetben is jelentős a 101-200 és a 201-500 kötet közötti állományok aránya. A következő két kategória (501-1000 és 1001-2000 kötet között) sem elhanyagolható a 3. és 4. kötetben, de az 5. kötetben ezek aránya már jóval kisebb. 2001-10 000 kötet közötti állományt még sok helyen találunk, ám az igazán nagy könyvtárak száma (10 000 kötet felett) már elenyésző, számuk egyik kötetben sem éri el a tizet. Az ismeretlen kategóriába kerültek a feltáratlan állományú könyvtárak. Legmagasabb az arányuk az 5. kötetben, megközelíti a 8%-ot.

A könyvek mellett a tehetősebb egyletek újságokat is vásároltak. Egy-egy országos napilap mellett megtaláljuk a település helyi kiadványait is. A friss újságokat csak helyben lehetett használni, a régebbi számokat viszont kölcsönözni is lehetett.

3. 6. Az egyesületi könyvtárak nyitva tartása

A könyvtárak nyitva tartását csak a Minerva 4. és 5. kötetében vizsgáltam. Az egyesületek nyitva tartása többnyire nem egyezett meg a könyvtárak nyitva tartásával. Míg egy egyesület a hét több napján órákon át a tagok rendelkezésére állt, addig könyvtáraik hetente egy-két alkalommal egy-két órára vált használhatóvá. Nem minden egyesület szolgáltatott adatot könyvtáruk nyitva tartásáról, de ahol ezt megadták, ott a legtöbb esetben hetente egyszer vagy kétszer lehetett használni a könyvtárat. Még ennél is ritkábban állt a tagok rendelkezésére a mesztegnyői egyesület könyvtára: havonta egyszer volt nyitva, ugyanez

	MM-4	MM-5
Hetente egyszer	605	1005
Hetente kétszer	435	554
Hetente háromszor	54	77
Hetente négyszer	10	14
Hetente ötször	33	18
Hetente hatszor	2	8
Hetente hétszer	248	265

XII. táblázat

Az egyesületi könyvtárak nyitva tartása

mondható el a bodonkuti egyesületi könyvtárról. Mindkét kötetben kétszáz fölött van azoknak a könyvtáraknak a száma, amelyeket a hét minden napján használhattak, a tagok bármikor igénybe vehették a könyvtári szolgáltatásokat – helyben olvasás, kölcsönzés.

Az egyesületi könyvtárakat általában csak az egyesület tagjai használhatták – mai terminológiával élve: korlátozottan nyitott könyvtárak voltak. Más feltételek mellett egyesületen kívüli egyének is használhatták a könyvtárat, például magasabb használati díjat kellett fizetniük. (Erről még később lesz szó.)

3. 7. Az elit és a középrétegek köreinek összehasonlítása

Az egyesületek névvizsgálatakor már említettem, hogy a társadalom különböző rétegei különböző típusú egyesületeket alapítottak. Az elit tagjai kaszinókba, polgári körökbe és társaskörökbe, a középrétegek tagjai pedig olvasókörökbe, polgári olvasókörökbe és népkörökbe jártak művelődni. A XIII. és XIV. táblázat e két társadalmi réteg köreinek összehasonlításával foglalkozik.

	Könyvtári állomány			Olvasók száma			Kölcsönzött könyvek			Javaldalmazás (K)		
	MM-3	MM-4	MM-5	MM-3	MM-4	MM-5	MM-3	MM-4	MM-5	MM-3	MM-4	MM-5
Kaszinók	1797	2593	2030	222	206	151	1525	1505	1357	252	260	308
Polgári körök	1374	1128	570	x	204	180	1983	1037	888	155	171	111
Társaskörök	998	1240	950	x	185	123	1680	1188	1092	254	240	257
Olvasókörök	993	921	643	204	123	98	1424	926	695	135	113	165
Polgári olvasókörök	1097	1119	411	1746	198	175	1089	1086	1112	124	137	208
Népkörök	824	673	167	x	376	172	798	521	558	139	76	98

XIII. táblázat

Az elit és a középrétegek köreinek vizsgálata
(a táblázat átlagértékeket közöl)

	Elit			Középrétegek		
	MM-3	MM-4	MM-5	MM-3	MM-4	MM-5
Könyvtári állomány	1712	1653	1183	1006	904	407
Olvasók száma	192	198	151	589	232	148
Kölcsönzött könyvek	1653	1723	1112	1477	844	788
Javaldalmazás	246 K	224 K	225 K	140 K	104 K	157 K

XIV. táblázat

Az elit és a középrétegek köreinek összehasonlítása

A feldolgozó munka során gyűjtöttem ezen körök könyvtári állományára, könyvtári forgalmára vonatkozó adatokat. A gyűjtött adatokat átlagoltam, ezeket az átlagértékeket tartalmazza a két táblázat. (A táblázatban néhány helyen egy x-et találunk, így jelöltem az adott könyvtártípusnál azokat a szempontokat, amelyekhez vagy egyáltalán nem, vagy csak egy-két adatot találtam.) A könyvtárak állományáról elmondhatjuk, hogy az elit körökben volt több a könyvek száma, ez mindhárom kötet adataira jellemző. Emellett azt is láthatjuk, hogy állandóan csökkent a könyvtárak átlagállománya, ez a sok újonnan alapított egyesületi könyvtáraknak köszönhető. Az olvasók számában már nincs akkora eltérés a két réteg könyvtárai között. Mindkét típus könyvtárainak számos olvasója volt. A kölcsönzött könyvek

szempontjából ismét az elit körök kerülnek az első helyre, de a középrétegek sem hagyták kihasználatlanul ezt a könyvtári szolgáltatást. A javadalmazásra vonatkozó adatok igazolják a jobb társadalmi helyzetből adódó magasabb jövedelmeket. Átlagosan 100 koronával kaptak kevesebbet a középrétegek egyesületei. A különbségek legfőbb okozója az eltérő társadalmi helyzet volt.

3. 8. Tagdíj és használati díj

A körök gazdagsága vagy szegénysége nagyban függött az alapítás körülményeitől, az alapítók anyagi helyzetétől és áldozatkészségétől. Legtöbbször az alapítók vállalták az épület vagy köri helyiség előteremtését is. A mozgalom kezdeti időszakában az egyletek önálló, saját épülettel ritkán rendelkeztek, általában béreltek valamilyen helyiséget. Ha az egyletnek sem bérlete, sem saját háza nem volt, akkor valamelyik tag lakásában jöttek össze; ez többnyire a legszegényebbek – pl. munkások – köreiből fordult elő.

A körök állandó jövedelme elsősorban a beiratkozási és tagdíjakból tevődött össze. Ez az összeg egyesületi típusonként más-más lehetett, de egy körön belül is többször változhatott. A tagdíj mértéke eleve bizonyos szűrt jelentett, hisz a szegényebbek nem tudták kifizetni a magasabb összegeket. Ennek ellenére érthető, ha valamely egylet magasabb tagdíjat szabott meg, mert teljesen önerejükre támaszkodtak, és a színvonalasabb szolgáltatásokat csak így biztosíthatták. A tagdíj az aranykorona bevezetése előtti időkig (1892-ig) 1–3 forint (~ 2–6 korona) között mozgott.²² A pénznemek megváltozása után is hasonló arányok maradtak; ezt is vizsgáltam a feldolgozó munka során. Kaszinókban 2–8 korona, olvasókörökben 1–6 korona, a népkönyvtárakban 1–2 korona között volt. A tagdíjak viszont csak szűkös bevételi forrást jelentettek, különösen a kis létszámú egyletekben (például tanyasi körökben, ahol a tagok száma ritkán emelkedett száz fölé). Az egyletek jövedelmének másik nagy részét jelentették a különféle rendezvényekből, társadalmi gyűjtésekből befolyt összegek. Voltak olyan egyesületek is, amelyek könyvtárhasználat címén is szedtek csekély összeget, főleg akkor, ha a könyvtárat nem csak egyleti tagok használhatták. A Magyar Minerva 4. kötetében erre vonatkozóan is találunk adatokat. A használati díj nagyságát szinte minden kör más formában adta meg; volt ahol egy hétre vagy egy hónapra, máshol negyedévre vonatkozóan adták meg, egyes helyeken pedig egy-egy kötetre volt érvényes (pl. használati díj: 2 f /hét/kötet).

4. Eredmények, további feladatok

Az egyesületek és könyvtáraik vitathatatlanul nagy szerepet játszottak a dualizmus művelődéstörténetében. Mutatja ezt az egyesületek nagy száma, a könyvtári állomány és a forgalom nagysága. A nagyobb állományú könyvtárak a közkönyvtárak feladatait is elvégezték, így később ezek váltak a nyilvános közkönyvtárak alapjává. Az analfabetizmus csökkenése és a könyvek, folyóiratok szélesebb körű elterjedése révén hazánkban is kialakult egy szélesebb olvasóközönség, valamint könyv-, sajtó-, olvasási és könyvtári kultúra. Az iskolai oktatás szélesítésével és fejlesztésével az olvasási kultúra is fejlődött. Sikerült felkelteni a nép olvasási igényeit, nőtt a könyvek és az újságok iránti érdeklődés. A legjobb egyletekben, körökben egységben voltak a különféle közművelődési tevékenységek: olvasás és felolvasás, a hírek, események és művek megvitatása, sokféle szórakozási forma és a gazdasági kérdések megbeszélése. Otthont adtak az öntevékeny művészeti csoportoknak, valamint a társas életnek is. Mindezt úgy végezték, hogy e tevékenységek eszmei középpontjában mindig

az olvasás, a könyv, az újság állott. Ez a komplex művelődési forma máig is példaként érvényesülhet.

Elmondhatom, hogy hatalmas méretű feldolgozó munka áll mögöttem. Kigyűjtöttem a Magyar Minerva 3-5. kötetéből a vidéki egyesületi könyvtárakra vonatkozó adatokat és különféle szempontok szerint csoportosítottam azokat. Próbáltam összefüggéseket keresni a sok-sok szám között, következtetni belőlük bizonyos társadalmi jelenségekre. A téma kutatása tovább bővíthető. A Magyar Minerva adatait össze lehet hasonlítani Vargha Gyula 1878. évi és György Aladár 1899. évi egyesületi statisztikáival. Helytörténeti forrásokban is vannak adalékok az egyesületi kultúrára vonatkozóan. A publikált katalógusok alapján pedig a munka kiterjedhet a könyvtárak állományának részletesebb vizsgálata felé. Ezek mellett előkerülhetnek újabb források, amelyek az eddigi eredményeket megerősíthetik, de módosíthatják is. A további összefüggések feltárása támpontul szolgálhat egy a századfordulóra vonatkozó könyvtár- és társadalomtörténeti szintézishez.

Munkámat Dolinay Gyula – újságíró, pedagógus – gondolatával szeretném zárni, melyet „Könyvet a népek!” című tanulmányában írt le: *„Ha megtanítottuk a népet az olvasás szeretetére, ha életszükségletévé tudtuk tenni a könyveket, és ha képesek vagyunk őt jó, alkalmas olvasnivalókkal mindenkor ellátni: ezen intézkedéseink által olyan kincsnek juttattuk birtokába, mellyel az élet minden körülményei közt meg fogja szerezni boldogulásának alapföltételeit.”*²³

Felhasznált irodalom

1. CZIMER Károly: A Szeged-belvárosi Kaszinó százéves története (1829–1929). Szeged, 1929. 296.
2. FERENCZI Zoltán: A nép- és városi közkönyvtárakról = Magyar Múzeumi és Könyvtári Értesítő. Bp., 1907. 1.évf. 1.füzet, 13–18.
3. FÜLÖP Géza: A könyv és könyvtári kultúra a kapitalizmus időszakában (1789–1917). Bp., 1994. I–II. kötet [Fülöp I.]
4. FÜLÖP Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp., 1978. 290. [Fülöp II.]
5. A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig. Összeáll. KOVÁCS Máté. Bp., 1970. 722.
6. KUNTÁR Lajos: Olvasókörök és népkönyvtárak Vas megyében = Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár Évkönyve 1969–1970. Szombathely, 1970. 21–73.
7. Magyar Minerva A magyarországi múzeumok és könyvtárak czimkönyve. Bp., 1. 1900 – 6. 1930/1931.
8. A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész: A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Bp., 1912. 880.
9. Magyarország története 1848–1890, 2. kötet. Főszerk.: KOVÁCS Endre. Bp., 1979. 775–1760.
10. REIS László: Egyesületi könyvtárak a dualizmus idején = Statisztikai Szemle 1989. (67.évf.) 6. sz. 620–632. [Reis I.]
11. REIS László: Egyletek a dualizmus kori Magyarországon = Statisztikai Szemle 1988. (66. évf.) 10. sz. 930–946. [Reis II.]
12. HAJDU Géza: Vásárhelyi egyletek és könyvtárak 1827–1944. Szeged, 1977., 286.

Jegyzetek

1. Magyarország története 844.
2. Uo. 1400-1402.
3. Uo. 1419.
4. A könyv és könyvtár... 77.
5. Uo. 722.
6. Fülöp II. 290.
7. Kuntár 21-73.
8. Czimer 296.
9. Hajdu 286.
10. Reis II. 930-943.; és Reis I. 620-632.
11. Vargha Gyula: Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Bp., 1880. 571.; György Aladár: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Bp., 1886-87. 615.
12. Pór Edit (szerk.): A magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig.
1. rész: Vidéki egyletek és körök 1-3. kötet. Bp., 1988. 1357.
13. Kuntár 23.
14. A könyv és könyvtár... 228-236.
15. A könyv és könyvtár... 232-236.
16. A könyv és könyvtár... 272-273.
17. A könyv és könyvtár... 235.
18. A magyar szent korona ... népszámlálása 12-13.
18. A magyar szent korona ... népszámlálása 12-13.
19. Vanó Éva: A Magyar Minerva mint művelődéstörténeti forrás. Szeged, 1995. 16. p.
20. Uo. 22-36.
21. Uo. 22-36.
22. Hajdu 29.
23. A könyv és könyvtár... 126-129.

Siket Zoltán

A magyarországi nazarénusokról

A nazarénusok másfél évszázada jelentek meg Magyarországon, az első szabad protestáns kisegyházként. Híveik száma néhány ezer, mégis keveset tudunk róluk, leginkább annyit, hogy fegyvert nem fognak, esküt nem tesznek, talán a legszigorúbb keresztényi életet élő emberek. Kik ők, hogyan élnek, miért vonulnak félre a társadalom életétől?

A múlt

A nazarénus szó a héber *nazir* vagyis jöttment, jövevény, kóbor szóból származik, a régi héber társadalomban ezzel a szóval jelölték – kissé gúnyos felhanggal – azokat akik családjuk, nemzetségük, vallásuk kötelékéből kiléptek és más családba, nemzetségbe, vallásba léptek át. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy nazarénusnak nevezték Zakariás pap fiát, Keresztelő Jánost, de magát Jézust is amikor a pusztában bolyongott és mikor keresztre feszítették, de jelöl ez a szó egy német XIX. század eleji romantikus festőcsoportot is.

A nazarénus hit alapítója *Samuel Heinrich Fröhlich* (1803-1857) svájci református lelkész volt. Őnála a keresztség az eredendő bűn, a keresztségre elő kell készülni éppen úgy mint az úrvacsorára, a csecsemő erre pedig nem képes. Fröhlich tanításának központjában tehát a felnőttkeresztség áll, csakúgy mint azt később a baptisták, a pünkösdisták, a jehovák vallották.

1839 nyarán külföldi tanulmányútjáról hazatért két lakatoslegény, Denkel és Kropacsik nevezetű, ők terjesztették először az új hitet hazánkban, melyet Svájcban, Fröhlichnél ismertek meg. Missióis tevékenységüket Pesten végezték, a kis közösség tagjai lakatosok, iparos emberek voltak. Az elsőként – Denkel által – megkeresztelt tag *Hencsey Lajos* lett.